

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)
за темою 6 – «Соціальні організації та соціальні інститути»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат філософських наук, доцент
Ігор СНЕГІРЬОВ

План лекції

1. Основні риси соціальної організації
2. Поняття бюрократії. Особливості бюрократії (за М. Вебером).
3. Інституціоналізація як соціальний феномен
4. Види і функції соціальних інститутів

Рекомендована література:

Основна

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
5. Пономаренко Т. Соціологія. Курс лекцій : навч. посіб. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. 303 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21564>
6. Соціологія : підручник / М. П. Козирєв. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
7. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Малиш Л. Нерівність у різних країнах: динаміка станів та сприйняття з боку населення за 20 років. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 1. С. 63–79. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-1/6.pdf>
2. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / Сердюк О. О., Бурлака В. В., Даниленко Г. М., Бобро Н. В., Базима Б.О., Щербакова І. В. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 92 с. URL: <https://cutt.ly/8edV3CJF>
3. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf
4. Храбан Т., Храбан М. Відображення в мас-медіа наслідків впливу війни на гендерну сегрегацію на українському ринку праці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 2. С. 85–100. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-2/7.pdf>

5. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
5. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>

Текст лекції

1. Основні риси соціальної організації

Суспільство як соціальна реальність упорядковано не тільки інституційно, а й організаційно. Організація як процес налагодження та узгодження поведінки індивідів притаманна всім суспільним утворенням – об'єднанням людей, закладам, установам тощо.

Соціальна організація – соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і формування високоформалізованих структур.

Багато соціологів називають соціальні організації різновидом соціального інституту, але вони мають відмінні від них риси:

1. Соціальна організація утворена усвідомлено і цілеспрямовано для досягнення конкретних цілей своєї діяльності. Вона є певним засобом (інструментом) вирішення завдань. Переслідувана організацією мета не обов'язково збігається з цілями людей, що беруть участь у її діяльності. Тому організація створює різні системи стимулювання, за допомогою яких залучає індивідів до діяльності для досягнення загальної мети.

2. Соціальна організація має чіткий загальнообов'язковий порядок, система її статусів і ролей – *ієрархічну структуру*. Їй властивий високий ступінь формалізації відносин. Відповідно правила, регламенти, розпорядок охоплюють усю сферу поведінки її учасників, соціальні ролі яких – чітко визначені, а відносини передбачають владу і підпорядкування (субординацію).

3. Для підтримування стабільності відносин, координації дій кожна організація повинна мати координуючий орган або систему управління. Функції її різноманітні, а оптимальний їх набір залежить від цілей організації, зовнішнього середовища.

Диференціація завдань і координація дій на етапі їх реалізації впливають на структуру і форму організації. Основний критерій структурування соціальних

організацій – ступінь формалізації існуючих у них відносин. З урахуванням його розрізняють формальні й неформальні організації.

Формальні організації. Будують соціальні відносини на підставі регламентації зв'язків, статусів, норм. Ними є, наприклад, промислове підприємство, фірма, університет, муніципальна структура (мерія). В основі формальної організації лежить розподіл праці, її спеціалізація за функціональною ознакою. Чим розвинутіша спеціалізація, тим багатостронішими і складнішими будуть адміністративні функції, тим багатогранніша структура організації. Формальна організація нагадує піраміду в якій завдання диференційовані на кількох рівнях. Крім горизонтального розподілу праці, їй притаманна координація, керівництво (ієрархія посадових позицій) і різні спеціалізації по вертикалі. Формальна організація раціональна, для неї характерні виключно службові зв'язки між індивідами.

М. Вебер розглядав організацію як систему влади і розробляв теоретичні основи її управління. На його думку, вимогам спеціалізованої і багатогранної організації найліпше відповідає бюрократична система. Переваги бюрократії найпомітніші, коли їй (бюрократії) під час виконання службових обов'язків вдається виключити особисті, ірраціональні та емоційні елементи. Відповідно до цього бюрократії притаманні: раціональність, надійність, економічність та ефективність, невиразність, нейтральність, ієрархічність, законність дій, централізація влади. Головний недолік бюрократії – відсутність гнучкості, шаблонність дій.

Неформальні організації. Ґрунтується на товариських взаєминах та особистому виборі зв'язків учасників і характеризується соціальною самостійністю. Ними є любительські групи, відносини лідерства, симпатій тощо. Неформальна організація має значний вплив на формальну і прагне змінити існуючі в ній відносини за своїми потребами.

Переважає більшість цілей, які ставлять перед собою люди, соціальні спільноти, неможливо досягти без соціальних організацій, що зумовлює їх повсюдність і різноманітність. Найбільш значущі серед них:

- організації з виробництва товарів і послуг (промислові, сільськогосподарські, сервісні підприємства і фірми, фінансові установи, банки);
- організації в галузі освіти (дошкільні, шкільні, вищі навчальні заклади, заклади додаткової освіти);
- організації в галузі медичного обслуговування, охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту (лікарні, санаторії, туристичні бази, стадіони);
- науково-дослідні організації;
- органи законодавчої, виконавчої влади. їх називають ще діловими організаціями, які виконують суспільне корисні функції: кооперацію, співробітництво упорядкування підпорядкування), управління, соціальний контроль.

Загалом кожна організація існує у специфічному фізичному, технологічному, культурному, політичному і соціальному оточенні, повинна адаптуватися до нього і співіснувати з ним. Немає організацій самодостатніх,

закритих. Усі вони, щоб існувати, функціонувати, досягати цілей, повинні мати численні зв'язки з навколишнім світом.

Ще кілька століть тому майже все соціальне життя відбувалося у межах невеликих соціальних груп – сім'ї, сусідської групи, сільської общини. Сьогодні у соціальних структурах переважають великі вторинні групи, що впливають на життя людей з моменту їх народження. Зростання ролі вторинних соціальних груп було пов'язано із формуванням великих суспільств, що охоплюють мільйони людей, та з відповідним ускладненням поділу праці, без якого неможливо було задовольняти потреби соціального життя великих суспільств.

Для того, щоб просто підтримувати життя значного за кількістю міського населення, необхідно було не тільки збільшити виробництво їжі, але й ще забезпечити і зберігання її у відповідних кількостях, і транспортування на досить значні відстані. У великих містах для будь-кого ставало неможливим запроваджувати норми і стандарти групового життя, приймаючи до уваги тільки членів родини та сусідів. З укладення поділу праці, а тому і її змісту, освіта дітей вже не могла відбуватися тільки таким, так званим "природним шляхом", яким батьки навчали їх ходити та розмовляти.

Для задоволення цих та багатьох інших потреб люди створювали групи, призначені для виконання певних завдань, для досягнення певних цілей. Такі групи у англійській соціології одержали назву *formal organizations*. В українській мові цей термін часто трафаретно тлумачать, як формальні організації. Але українське слово «формальний» не має деяких тих значень, що має англійське слово «*formal*», і які саме і «спрацьовують» у терміні «*formal organization*».

Наприклад, «*formal*», за Вебстером, це, крім іншого, ще й «*highly organized*», тобто – «високо організований». Це значення Вебстер пояснює словосполученням «*a formal garden*», що українською перекладається не як «формальний сад», а як «регулярний парк». Беручи до уваги, що терміном «*formal organization*» у соціології позначають такі великі вторинні групи, які свідомо створюються саме для досягнення певних цілей, я схилиюся до того, щоб називати їх цільовими організаціями.

Як відмічають американські соціологи у останні десятиріччя Сполученні Штати все більше ставали суспільством великих, напівавтономних і тісно зв'язаних цільових організацій. І це не тільки система державної адміністрації – від місцевих муніципальних організацій аж до федерального уряду. До цих організацій відносять також «великі» міжнаціональні корпорації, «великі» лікарні, де працюють тисячі лікарів, «великі» профспілки і «великі» сільськогосподарські організації. Навіть організована злочинність досягла таких розмірів і такої розгалуженості, що потребує адміністративного персоналу.

Взагалі, сучасне суспільство виглядає як з'єднання цільових організацій, що з'являються, зникають, змінюються, з'єднуються і вступають у незліченні взаємовідносини одна з одною. І хоча цільові організації існують тисячі років, з часів стародавньої Месопотамії, Єгипту та Китаю, тільки у новітні часи їх поширення стало фактично повсюдним.

Люди входять до цільових організацій за різних причин. Проаналізувавши

ці причини Amitai Etzioni виділив три типи цільових організацій.

Перший тип – це добровільні організації, об'єднання, до яких люди можуть вільно приєднуватися і вільно їх залишати. Прикладами добровільних організацій є релігійні і професійні об'єднання, політичні партії (у демократичних державах), різні клуби за інтересами, самодіяльні колективи. Члени таких організацій не отримують платні за своє членство. Навпаки, вони часто самі сплачують за своє членство, тому що найчастіше у добровільних організаціях люди приєднуються для того, щоб заповнити свій вільний час, мати задоволення від спілкування з однодумцями, щоб надати тим, хто цього потребує, ту чи іншу допомогу, надати ті чи інші соціальні послуги. Коли добровільні організації досягають своїх цілей, їх члени часто їх реорганізують, знаходячи для них нові завдання, щоб виправдати їх діяльність. Наприклад, коли вакцини поклали край дитячому паралічу, американська організація, що займалася допомогою паралізованим дітям, змінила формулювання своїх цілей так, щоб взяти на себе нові обов'язки по наданню допомоги хворим.

Для багатьох добровільних організацій суттєвою умовою є нездійсненність їх програм, тому що повне вирішення проблем, якими вони займаються, усунуло б підстави для їх існування.

Другий тип цільових організацій – це примусові організації – такі об'єднання, до яких людей примушують входити, навіть коли вони цього не бажають. Прикладом таких організацій є обов'язкова школа, обов'язкова (не добровільна) армія, психіатрична клініка, тюрма, різні організації примусових робіт і т.ін.

І третій тип цільових організацій – це організації утилітарні, об'єднання, до яких люди вступають з практичних причин. До таких організацій належать, наприклад, підприємства, університети, профспілки, урядові організації та інші, які люди створюють для задоволення життєвих потреб. Можна помітити, що членство у таких організаціях не є ані повністю добровільним, ані повністю примусовим. Наприклад, у нетоталітарному суспільстві людину не можуть примушувати найматися на роботу, але якщо людина не має інших джерел доходу, вона вимушена це робити, щоб забезпечити себе засобами існування.

2. Поняття бюрократії. Особливості бюрократії (за М. Вебером)

Чим більше і складніше цільова організація будь-якого типу, тим більше потреба не тільки у координації діяльності її членів, але й в упорядкуванні самої координуючої діяльності. Ця потреба задовольняється тим, що соціологи називають бюрократією, – а саме – специфічною соціальною структурою, що створюється ієрархією статусів і ролей, яка базується на розподілі функцій і влади, і що функціонує за певними правилами та процедурами.

Поняття бюрократії соціологи вживають у нейтральному значенні, без того негативного навантаження, яке це слово має у повсякденному вжитку, коли ми використовуємо його для позначення, наприклад, організаційної неефективності.

Бюрократ, в американському варіанті повсякденної свідомості, найчастіше уявляється як офіційний, зосереджений на правилах, заплутаний у концелярських формалізмах клерк, що ухиляється від відповідальності і

займається малопродуктивною роботою.

У західному світі, за оцінками американських соціологів, бюрократія у двадцятому сторіччі набула розгалуженості через те, що зростання та ускладнення соціальних організацій зробили необхідним створення в них великої кількості структурних одиниць і підрозділів. А щоб контролювати їх різноманітну діяльність і регулювати її, став необхідним відповідний соціальний механізм.

Забезпечуючи виконання завдань на регулярних і упорядкованих підставах, бюрократія у великій організації робить можливими ефективне планування і ефективну координацію дій.

Крім того, бюрократії прагнуть усунути усякий сторонній вплив на поведінку своїх членів, щоб вони діяли перш за все на користь організації. У наш час найбільші і найскладніші організації будуються саме як бюрократії - у соціологічному значенні цього слова.

Вперше аналіз бюрократії як специфічної системи соціальної регуляції здійснив видатний німецький соціолог Макс Вебер. Він вважав головною тенденцією нової і новітньої історії – процеси раціоналізації (rationalization), а саме – процеси заміщення традиційних, виключно досвідних методів соціальної організації методами теоретично обґрунтованими, із явно сформульованими, старано розрахованими правилами і процедурами.

Вебер аналізував не конкретні існуючі бюрократичні організації, а як він це назвав, ідеальний тип (ideal type) бюрократії.

Що таке ідеальний тип? У соціології ідеальний тип – це абстрагований опис певного явища, сконструйований з даних аналізу багатьох реальних випадків цього явища так, щоб зафіксувати його головні характеристики та суттєві особливості. Наприклад, соціологи відшукують спільні елементи у структурах державних міністерств і комітетів, церков, профспілок, університетів, концернів і конструюють модель цільової організації взагалі. Але треба пом'ятати, що така модель не є реалістичним зображенням жодної конкретної бюрократичної структури, яка дійсно діє у певних умовах. Така модель має зовсім інше призначення.. Вона використовується, щоб з'ясувати механізми функціонування відповідних організацій і пояснити вже з'ясоване тим, хто тільки починає дослідження таких організацій, або лише готується для того, щоб такі дослідження проводити. Це треба мати на увазі при ознайомленні з ідеальним типом бюрократії, розробленим Максом Вебером - як повністю раціоналізовано .ї .організації, зусилля якої сконцентровані на відборі найбільш відповідних - із приступних - засобів для досягнення певної цілі.

Особливості бюрократії (за М. Вебером)

За Вебером, ідеальній бюрократії властиві такі сім особливостей:

1. **Функціональна спеціалізація.** Серед посадових осіб існує чіткий поділ функцій. Кожний член організації спеціалізується на виконанні певної роботи і зосереджується на певних завданнях.

2. **Ієрархія влади.** Усі посади з'єднуються у ієрархічну систему влади у вигляді піраміди. Посадові особи відповідають перед начальником не тільки за свої дії і рішення, але й за дії і рішення своїх підлеглих. Обсяг влади окремої

посадової особи чітко визначається: кожна така особа має виконувати розпорядження безпосередньо вищої посадової особи і має право віддавати розпорядження тільки своїм безпосередньо підлеглим.

3. **Регуляція дій.** Вся діяльність бюрократії спрямовується системою взаємопогоджених правил і інструкцій (по більшості у письмовій формі). Ці правила визначають також відповідальність посадових осіб та відносини між ними. Вони забезпечують координацію виконання суттєвих завдань і одноманітність цього виконання незалежно від змін у складі персоналу.

4. **Кваліфікованість персоналу.** Усі посади потребують певної кваліфікації і заповнюються на підставах компетенції кандидатів, а не будь-чийх особистих суджень. Компетенція визначається сертифікацією (наприклад, ступенем, отриманим у коледжі) або через іспити, чи тестування у самій організації.

5. **Забезпечення.** Призначених на посади організація забезпечує усім, що необхідно для виконання їх службових обов'язків.

6. **Кар'єра.** Створюються умови, щоб найманні працівники розглядали свою роботу в організації як особисту кар'єру. Для цього підвищення у ієрархії здійснюються або за старшинством або за заслугами, або з урахуванням того й іншого. Після випробувального періоду призначені на посади особи набувають гарантії зайнятості і захисту проти довільного звільнення з роботи.

7. **Архівація документів.** Адміністративні рішення, правила, процедури і дії організації занотовуються документально і зберігаються постійно в архіві. Вебер був переконаний, що бюрократія – це невід'ємна складова сучасного капіталізму. Але, він також стверджував, що соціалізм збільшить, а не зменшить бюрократичні структури. Визначаючи обмеженість капіталізму, Вебер тим не менш вважав, що саме капіталізм надає кращі можливості для захисту особистої свободи і творчого лідерства у світі, де домінують цільові організації.

Недоліки бюрократії. Треба зауважити, що не усі соціологи оцінюють бюрократію так оптимістично, як Макс Вебер. Багато з них схвильовані тим, що бюрократії можуть обмежити людську свободу, перетворюючи вільних людей на «гвинтики» організаційних машин.

Найчастіше соціологи відзначають, як основні, такі шість недоліків бюрократії:

1) Неєфективність у незвичайних ситуаціях, яка, фактично, є наслідком підвищеної ефективності у звичайних, типових ситуаціях. Це пов'язано з тим, що часто бюрократія нерідко страждає сліпою прихильністю до існуючих правил і процедур, яку Торстейн Верлен назвав «натренованою нездатністю», маючи на увазі, що таке ставлення до цих правил і процедур, по-перше, формується саме у процесі набуття досвіду роботи у бюрократичних організаціях, а по-друге, має своїм наслідком їх нездатність адекватно реагувати на незвичайні ситуації.

Досвід, що набувається у бюрократичних організаціях формує у їх членів так зване «тунельне бачення», яке обмежує їх здатність бачити повний контекст справи і реагувати по-новому, коли зміна ситуації робить старі засоби її вирішення непридатними.

2) Другий недолік бюрократії – так звана перевернутий раціональність. Тут мається на увазі та обставина, що функціональна раціональність бюрократії - це

раціональність тільки стосовно засобів отримання конкретного результату, але не стосовно самого результату. Наприклад, програми, розроблені для скорочення бізробіття можуть здійснюватися ефективно, але викликати нестримну інфляцію. Заходи, заподіяні щоб посилити безпеку, можуть сприяти стримкому зростанню цін і зниженню продуктивності промисловості. Тобто, через те, що кожен бюрократ концентрується на своїх власних функціях, вплив їх виконання на більш загальні результати діяльності організації можуть залишатися непередбаченими.

3) Третій з поширених недоліків бюрократії – це так зване заміщення цілі. Завжди є ризик, що з часом посадові особи почнуть забувати цілі своєї організації і спрямовувати свою енергію на будь-що інше.

Часто потреби функціонування великої організації спричиняє появу власних бюджетних, кадрових та інших адміністративних проблем, і день за днем увага бюрократії може все більше концентруватися на цих внутрішніх проблемах, зміщуючись на них з тих цілей, заради яких ця організація була створена. Навіть добродійні організації іноді витрачають непропорційно велику частину їх фондів на адміністрування, і тільки чверть чи меншу частину витрачають на ті цілі, заради яких ці організації створені.

4) Четвертий широкоvizнаний недолік бюрократії – це тенденція дозростання, до збільшення своєї чисельності. Сіріл Норткот Паркінсон у 1957 році сформулював, – лиш частково сатирично, – закон, який тепер так і називають «законом Паркінсона». Цей закон стверджує «робота розширюється так, щоб заповнити увесь той час, який може бути витрачений на її виконання».

Паркінсон навів досить переконливі приклади того, як кількість чиновників зростає навіть тоді, коли обсяг роботи зменшується. Класичний приклад, – міністерство колоній Великобританії, де за ті 15 років, з 1939 до 1954, коли колоній ставало все менше і менше, чисельність службовців ставала все більше і більше, і зроста майже у чотири рази – з 45 до 166 осіб. Це явище пояснюється постійними пошуками бюрократів можливостей збільшити кількість підлеглих. Ці підлеглі, у свою чергу, знаходять роботу один одному, а координація їх роботи потребує подальшого збільшення кількості керівників.

5) П'ятий недолік бюрократії – це авторитарність її структури. Справа в тому, що ієрархічна побудова бюрократичних організацій породжує серйозні проблеми. Через авторитарність владних відносин, службовці на нижчих рівнях ієрархії зацікавлені приховувати від начальників свої вади, помилки, недоліки у роботі. Реально, комунікації у бюрократичній організації переважно односторонні, йдуть майже повністю тільки згори донизу, і на середніх рівнях часто викривляються. Ті, хто займає верхівку організації Радко добре обізнані з проблемами та почуттями тих, хто знаходиться на самих нижчих рівнях ієрархії.

6) І, нарешті, шостий, один з найнебезпечніших недоліків бюрократії, – це її тенденція вироджуватися в олігархію.

Олігархією соціологи називають таку систему влади, за якою вона концентрується в руках декількох осіб, що використовують свої посади для власного збагачення та задоволення своїх егоїстичних інтересів. На цю ваду бюрократії вказував ще соціолог Роберт Майклс, товариш Макса Вебера. Деякі

сучасні соціологи, досліджуючи процеси, що відбуваються у великих бюрократичних організаціях, висловлюють стурбованість за майбутнє демократичних інститутів. Майклс вказував на низку причин, що викликають олігархічні тенденції всередині цільових організацій.

По-перше, це структури влади, в яких влада спускається згори вниз. Навіть коли в кінцевому рахунку влада надається членами організації, (як у профспілках або політичних партіях), вплив керівництва і адміністрації роблять загальне голосування і пов'язані з ним процедури просто ритуалами.

По-друге, посадові особи таких організацій мають велику силу переваг перед просто її членами. Вони мають доступ до інформації, що є недосяжною для інших, і звичайно вони мають більше політичної майстерності і досвіду. Крім того, вони контролюють такі адміністративні ресурси, як комунікаційні мережі, офіси і кошти, які можуть бути використані для того, щоб виконувати їх офіційні завдання, але й для того, щоб відбивати можливих претендентів.

І, *по-третє*, у таких організаціях рядові члени мають нахил до політичної апатії.

В цілому можна стверджувати, що хоча складність сучасного життя вимагає великомасштабних цільових організацій, бюрократичні структури породжують серйозні проблеми. І деякі соціологи вважають, що немало проблем сучасного життя взагалі не може бути вирішено, а деякі організаційні і урядові функції не можуть виконуватись добре.

3. Інституціалізація як соціальний феномен

Для суспільства як складної організованої системи життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, доцільними, які відбувалися б за певними правилами, були обов'язковими для соціальних спільнот, соціальних організацій, соціальних груп.

Цій меті мають служити такі елементи суспільства, як соціальні інститути, що дають змогу створити міцну і стійку систему відносин між людьми у складному суспільному середовищі, сформувати соціальний порядок, необхідний для задоволення об'єктивних потреб щодо безпеки, збереження умов матеріального життя, соціальних благ, цінностей культури тощо.

Соціальний інститут (лат. *institutum* – організація, лад) – відносно стійка модель поведінки людей і організацій, що історично склалася у певній сфері життєдіяльності суспільства.

Найзагальніше поняття «соціальний інститут» виражає ідею організованості, упорядкування суспільного життя. До вивчення цього феномену соціологія вдавалася з часу становлення її як науки. Так, Г. Спенсер вважав, що соціальні інститути (інституції) є каркасом соціуму і виникають внаслідок процесу диференціації суспільства. Еволюцію регулятивної системи суспільства він поєднував з розумінням соціальних інститутів. Е. Дюркгайм пов'язував природу соціальних інститутів з визначенням суспільства як цілісності, тлумачив їх як «фабрики відтворення» соціальних відносин і зв'язків між людьми. Нині це поняття широко вживається у вітчизняній і зарубіжній літературі і вказує на такі суттєві риси соціальних інститутів:

– соціальні інститути є комплексом формальних і неформальних правил поведінки, принципів, культурних норм, які регулюють різні сфери діяльності індивідів у суспільстві (сферу економіки, політики, освіти) і обмежують вчинки людей відповідно до суспільних інтересів;

– соціальні інститути охоплюють певну сукупність людей та установ, які покликані вирішувати важливі для розвитку суспільства завдання. Наприклад, для виховання, професійної підготовки через школи, університети та ін.

Соціальні інститути, забезпечуючи відносну стійкість соціальних відносин, є подвійним соціальним утворенням: за формою – це організаційний механізм (сукупність організацій, спеціалістів, матеріальних та інформаційних засобів), за змістом – це функціональний механізм (сукупність соціальних норм у конкретній сфері соціальних відносин).

Інституціоналізація – процес виникнення і становлення соціальних інститутів як ключових структурних елементів суспільства.

Як і будь-який інший складний суспільний процес, Інституціоналізація є тривалою і поступовою. Для її здійснення необхідні такі умови:

1. *Об'єктивна потреба*, усвідомлювана в суспільстві як загальнозначуща, загальносоціальна. Її задоволення можливе тільки у процесі соціальної взаємодії. Якщо така потреба стає незначною або зникає зовсім, тоді існування соціального інституту стає неактуальним, навіть гальмівним.

Відомий соціальний дослідник Г. Ленські визначив ключові соціальні потреби, які породжують процеси інституціоналізації:

- потреба комунікації (мова, освіта, зв'язок, транспорт);
- потреба у виробництві продуктів і послуг;
- потреба у розподілі благ і привілеїв;
- потреба безпеки громадян, захисту їх життя і благополуччя;
- потреба у підтримці системи нерівності (розміщення соціальних груп за позиціями, статусами тощо);
- потреба у соціальному контролі за поведінкою членів суспільства (релігія, мораль, право).

Сучасне суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів. З одного боку, одна і та сама потреба може породжувати існування численних інститутів, з іншого – кожен інститут реалізує комплекс базових потреб щодо соціалізації індивідів, трансляції соціальних норм і культурних цінностей, соціального досвіду.

2. *Наявність особливого*, притаманного конкретному інституту культурного середовища (субкультури) – системи цінностей, соціальних норм і правил.

Кожен соціальний інститут має свою систему цінностей та правил (нормативних очікувань), які визначають мету його діяльності. Діючи в межах інститутів, а також всередині різних соціальних ролей, пов'язаних із специфічними соціальними позиціями (статусами), ці норми дозволяють, пропонують або забороняють певні види поведінки, що робить дії людей доцільними, корисними та односпрямованими. Наприклад, у межах інституту сім'ї подружня зрада, позашлюбні діти, кровозмішення є порушенням інституціональних (нормативно встановлених) вимог.

З цієї точки зору інституціоналізація – це прийняття індивідом, групою культурних норм, цінностей, еталонів, що регулюють різні аспекти людської діяльності, сприяють задоволенню потреб, прийнятній поведінці.

3. *Наявність необхідних ресурсів* (матеріальних, фінансових, трудових, організаційних), які суспільство повинне стабільно поповнювати шляхом капіталовкладень у них та підготовкою кадрів.

Інституціоналізація є процесом, за якого певна суспільна потреба починає усвідомлюватися як загальносоціальна, а не приватна. Для її реалізації у суспільстві встановлюються особливі норми поведінки, формуються відповідні ролі, готуються кадри, виділяються ресурси. Зміни у соціальній практиці можуть привести як до модифікації існуючих інститутів, так і до появи нових інституціональних форм. Так, криза адміністративно-командної системи започаткувала соціальні процеси і відносини, які спричинили докорінні суспільні зміни – появу нових соціальних інститутів господарювання, управління, парламентської демократії. У процесі інституціоналізації складаються основні структурні ознаки, що характеризують соціальні інститути в сучасному суспільстві. Вони мають універсальний характер і охоплюють:

- певну сферу діяльності та суспільних відносин;
- установи для організації спільної діяльності людей, уповноважених виконувати соціальні, організаційні, управлінські ролі та функції;
- норми і правила відносин між членами суспільства, що належать до сфери діяльності соціального інституту;
- систему санкцій за невиконання ролей, норм і стандартів поведінки;
- матеріальні засоби (громадські будинки, обладнання, фінанси тощо).

4. Види і функції соціальних інститутів

Задоволення найважливіших індивідуальних і суспільних потреб забезпечуються взаємодією, що відіграє особливу роль у соціальних зв'язках, діях. У повсякденному житті багато явищ: безпека людини або її освіти, здоров'я або господарська діяльність, науковий пошук або відпочинок, дозвілля, становлять реальний щоденний сенс життя, який набуває інституціоналізованого характеру, тобто гарантованого від випадковості, спорадичності, стійкості, самовідновлення. Саме в житті хаосу, нестабільності, неорганізованості, випадковості, протистоять інституціоналізовані соціальні явища, зв'язки, дії.

Основним у розвитку суспільства є формування чітко налагоджених, регламентованих, контрольованих і стійких соціальних взаємодій, соціальних зв'язків. Система соціальних інститутів визначає суспільний устрій суспільства і відповідно економічний, політичний устрій суспільства, тип культури освіти та ін. Багато в чому розвиток суспільства йде через формування і діяльність соціальних інститутів.

Чим ширше інституціоналізована сфера в системі соціальних зв'язків, тим більшими можливостями володіє суспільство. Зрілість суспільства саме і визначається багатоманітністю соціальних інститутів, їх розвинутістю, здатністю надійно, стійко, професійно задовольняти різноманітні потреби індивідів, соціальних спільностей людей.

У суспільстві на розвиток соціальних процесів істотно впливають сформовані соціальні утворення – соціальні інститути. Інституціональні форми – соціальні утворення забезпечують в суспільстві розвиток та переміщення соціальних спільностей, соціальних груп, надають стійкість і певність соціальним зв'язкам.

Будь-який соціальний інститут виникає тільки тоді, коли виникає соціальна потреба і функціонує доти, поки існує потреба. Відпадає потреба, і соціальний інститут стає непотрібним, навіть гальмом суспільного життя. Отже, інститут, виступаючи сукупністю взаємозв'язків та систем поведінки людей, визначається їх потребами і діє в їх інтересах. Хоча сам соціальний інститут формує соціальні взаємозв'язки і норми поведінки, все ж стосунки між людьми здійснюються не в межах соціального інституту, але інституальні зв'язки і стосунки використовуються іноді практично. Це викликає необхідність формування соціальних спільностей людей тощо. Тим-то, кожний соціальний інститут охоплює різноманітні соціальні спільності і визначає їх поведінку в суспільстві. Отже, соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій системі правил і норм відповідно до соціального статусу і ролі, а також на розвинутому соціальному контролі за їх здійсненням. Соціальні інститути підтримують соціальні структури і порядок, стабільність у суспільстві.

Надаючи стійкості і певності діяльності соціальних спільностей соціальні інститути інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісного характеру. Соціальний інститут – різновид особливих соціальних зв'язків, тобто зв'язків, що забезпечують цілісність.

Соціальні інститути – велике соціальне досягнення людини, що не тільки забезпечує досягнення головних переваг соціального (передбачливість, надійність, регулярність та ін.), але і дають підстави надіятись на те, що та або інша потреба так або інакше задовольняється і мета досягається на якісному рівні. Якщо людина тисячами невидимих ниток пов'язана з людьми, із суспільством, то в системі соціальних зв'язків соціальні інститути найміцніші, могутні канати, що визначають життєздатність системи соціальних зв'язків, системи соціальних дій. Саме вирішальним фактором, що визначає рівень життєдіяльності індивіда, соціальної спільності є стверджуючий, відлажений і регулярний, тобто інституціональний аспект соціального життя.

Соціальні інститути, що формуються в процесі складання соціальної структури суспільства, є важливим компонентом соціальних зв'язків і соціальних дій, цементуючим фактором соціальної структури суспільства. На різних ступенях соціальних процесів у суспільстві відбувається конкретне становлення і розвиток інституційних форм. Соціальна структура – це не тільки сукупність, система соціальних спільностей, верств і прошарків, а й інші інституційні організаційні форми, що забезпечують розвиток соціальних спільностей, їх переміщення, надають стійкість і певність соціальним зв'язкам і соціальним діям. Регулярний, стійкий характер, цілеспрямованість дій і взаємодій надають саме системи соціальних статусів і соціальних ролей, забезпечують повну організованість у суспільстві.

Важливим компонентом соціального інституту є соціальні норми і нормативність дій і взаємозв'язків різних ланок соціальної структури суспільства. Широко розповсюджене визначення соціального інституту як організованої системи зв'язків і соціальних норм, що об'єднують значущі суспільні цінності і процедури, які задовольняють основні потреби суспільства. Тут-то суспільні цінності – ідеї і мета, що їх ставлять люди для задоволення своїх потреб, обираючи різні процедури для їх реалізації, тобто вибираючи стандартизовані зразки поведінки в спільносних процесах, а система соціальних зв'язків – сплетіння ролей і соціальних статусів, з допомогою яких поведінка людей-реалізується і утримується в певних суспільних нормах і межах. Візьмемо дію в соціальній структурі суспільства соціального інституту сім'ї: по-перше, це сукупність суспільних цінностей (любов, ставлення до дітей, сімейні правила і обставини); по-друге, переплетіння різних соціальних статусів і ролей (статуси і ролі чоловіка і дружини, дитини, підлітка, тещі, свекрухи, братів, сестер та ін.), за допомогою яких здійснюється сімейне життя.

Соціальний інститут – стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють різні сфери людської діяльності і організують їх в систему ролей і статусів, що утворюють соціальну систему.

Інституалізація – процес визначення і закріплення соціальних правил і норм, ролей і статусів, приведення їх до системи, здатної діяти в інтересах задоволення певних суспільних і соціальних потреб, забезпечення передбачуваних, схвалюваних певним соціальним середовищем, поведінкою людей. В будь-якому інституалізованому середовищі особа здійснює певну соціальну роль. Соціальні інститути діють в системі соціальних структур суспільства від імені суспільства і в інтересах людей з метою задоволення їх потреб. Процес інституалізації включає в себе ряд моментів:

1. *Однією з необхідних умов появи соціальних інститутів слугує відповідна соціальна потреба.* Інститути покликані організовувати спільну діяльність людей з метою задоволення тих чи інших соціальних потреб. Виникнення визначених суспільних потреб, а також умови для їхнього задоволення є першими необхідними моментами інституалізації.

2. *Соціальний інститут утворюється на основі соціальних зв'язків, взаємодії і відносин конкретних особ і індивідів, соціальних груп і інших спільнот.* Але він, як і інші соціальні системи, не може бути зведений до зведення цих особ і їхніх взаємодій. Соціальні інститути носять надіндивідуальний характер, мають свою власну системну якість. Тобто, соціальний інститут являє собою самостійне суспільне утворення, що має свою логіку розвитку. З цього погляду соціальні інститути можуть бути розглянуті як організовані соціальні системи, що характеризуються стійкістю структури, інтегрованістю їх елементів і визначеною мінливістю функцій. Що ж це за системи? Які їхні основні елементи? Насамперед, це система цінностей, норм, ідеалів, а також зразків діяльності і поведінки людей і інших елементів соціокультурного процесу. Ця система гарантує подібну поведінку людей, погоджує і направляє в русло їхні визначені прагнення, встановлює способи задоволення їхніх потреб, вирішує конфлікти,

що виникають у процесі повсякденного життя, забезпечує стан рівноваги і стабільності в рамках тієї чи іншої соціальної спільності і суспільства в цілому. Сама по собі наявність цих соціокультурних елементів, ще не забезпечує функціонування соціального інституту. Для того, щоб він працював, необхідно, щоб вони стали надбанням внутрішнього світу особистості, були засвоєні ними в процесі соціалізації, втілилися у форму соціальних ролей і статусів. Засвоєння індивідами всіх соціокультурних елементів, формування на їхній основі системи потреб особистості, ціннісних орієнтацій і сподівань, є другим важливим елементом інституалізації.

3. *Третім важливим елементом інституалізації є організаційне оформлення соціального інституту.* Зовні соціальний інститут являє собою сукупність особ, установ, які мають визначені матеріальні засоби і виконують визначену соціальну функцію. Отже, кожен соціальний інститут характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, що забезпечують досягнення такої мети, набором соціальних позицій і ролей, типових для даного інституту.

На основі всього вищевикладеного, можна дати наступне визначення соціального інституту. Соціальні інститути – це організовані об'єднання людей виконуючих визначені соціально значимі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконуваного членами своїх соціальних ролей, що задаються соціальними цінностями, нормами і зразками поведінки.

Соціальна практика показує, що для людського суспільства життєво необхідно закріпити деякі типи соціальних відносин, зробити їх обов'язковими для членів визначеного чи суспільства визначеної соціальної групи. Це насамперед відноситься до тих соціальних відносин, вступаючи в які, члени соціальної групи забезпечують задоволення найбільш важливих потреб, необхідних для успішного функціонування групи як цілісної соціальної одиниці. Так, потреба у відтворенні матеріальних благ змушує людей закріплювати і підтримувати виробничі відносини; потреба соціалізувати підростаюче покоління і виховувати молодь на зразках культури групи, змушує закріплювати і підтримувати сімейні відносини, відносини навчання молодих людей. Системи соціальних ролей, статусів і санкцій створюються у виді соціальних інститутів, що є найбільш складними і важливими для суспільства видами соціальних зв'язків.

Соціальні інститути відрізняються за типом потреб та інтересів, вирішуваних ними проблем. В соціології **виділяють п'ять основних: економічний, політичний, освітній, релігійний і сімейний (інститут сім'ї).**

Економічні інститути – найстійкіші, із суворою регламентацією соціальних зв'язків у сфері господарської діяльності (виробництво, розподіл благ і послуг, регулювання фінансів, організація і поділ праці, трудова діяльність, ринок, власність та ін.).

Політичні інститути – тобто соціальні інститути, пов'язані із завоюванням влади, її здійсненням та розподілом, забезпеченням функціонування суспільства як цілісності: держава, адміністративні органи, політичні партії і рухи, об'єднання, армія та ін. Тут поширені певні форми

діяльності: мітинги, демонстрації, вибори та ін. Кожний з політичних інститутів здійснює певний вид політичної діяльності і включає соціальні спільності, групи, що спеціалізуються на її реалізації, політичні норми, регулюючі відносини в середині політичних інститутів і між ними, а також між політичними і неpolітичними інститутами, матеріальні ресурси, необхідні для досягнення поставленої мети.

В процесі інституалізації стихійні і нестійкі форми політичної діяльності набувають певності, а також здатності до саморегулювання. Політичні інститути виникають у процесі поділу політичної діяльності людей, втілюючись у різних політичних організаціях та установах. Політичні інститути – забезпечують відтворення, стабільність і регулювання політичної спільності незважаючи на зміну її складу, посилюють соціальні зв'язки і внутрішню групову згуртованість, здійснюють контроль за політичною поведінкою членів суспільства та ін.

Інститути культури і соціалізації – найстійкіші, чітко регламентовані форми взаємодії з приводу зміцнення, створення і поширення культури, соціалізації особи, оволодіння ними культурних цінностей суспільства (сім'я, освіта, наука, художні творчі об'єднання тощо). В сучасних розвинутих суспільствах домінуючим виступають інститути науки і масової вищої освіти, що забезпечують інтернаціоналізацію цінностей, компетентність, ерудицію, незалежність особистої відповідальності і раціональності, ефективності дії та ін. У високорозвинутих суспільствах соціальними інститутами стають і багато видів діяльності в сфері науки, медицини та ін.

Соціальні інститути здійснюють у суспільстві **важливі функції**: інтеграцію і об'єднання суспільства, диференціації, поселення за певними соціальними статусами і ролями, вироблення чітких норм, правил, принципів життєдіяльності суспільних спільностей; регулювання відносин у соціальних спільностях, залучення людей до суспільної діяльності, здійснюють соціальний контроль.

Соціальні інститути тісно взаємодіють із суспільством. Основою взаємодії, є реалізація головної функції інститутів – задоволення конкретних соціальних потреб, інтересів та ін.

Соціальні інститути бувають монофункціональні і поліфункціональні, залежно від кількості основних і неосновних функцій, що вони реалізують. Проте якщо сталися зміни, які в соціальних потребах не знаходять адекватного відображення в структурі і функціях відповідного соціального інституту, то в його діяльності виникають явища дисфункції. Дисфункції виражаються в нестачі матеріальних засобів і в організаційних неполадках, у неясності мети діяльності.

Одним з явних виражень дисфункції соціального інституту є персоналізація його діяльності. Соціальний інститут, як відомо, функціонує за своїми, об'єктивно діючими механізмами, де кожна людина, на основі норм і зразків поведінки, у відповідності із своїм статусом, грає визначені ролі. Персоналізація соціального інституту означає, що він перестає діяти відповідно до об'єктивних потреб і об'єктивно встановлених цілей, змінюючи свої функції в залежності від інтересів окремих осіб, їх персональних якостей і властивостей.

Незадоволена суспільна потреба може бути викликаною до життя стихійною появою нормативно неурегульованих видів діяльності, що прагнуть

заповнити дисфункцію інституту, за рахунок порушення існуючих норм і правил. У своїх крайніх формах подібна активність може виражатися в протиправній діяльності. Так, дисфункція деяких економічних інститутів є причиною існування так званої «тіньової економіки», що виливається у спекуляцію, хабарництво, крадіжки і т.д. Виправлення дисфункції може бути досягнуто зміною самого соціального інституту чи створенням нового соціального інституту, який задовольняє дану суспільну потребу.

В повсякденному житті соціальні зв'язки, дії між людьми досягаються через соціальні інститути.

По-перше, особливим типом регламентації регулювання взаємовідносин, механізмами регуляції соціальних інститутів, якими більш твердо забезпечуються регулярність, чіткість, висока передбачливість і надійність функціонування соціальних зв'язків.

По-друге, чітким розподілом функцій, прав і обов'язків учасників взаємодії. Кожний виконує свої функції, а тому і кожний інший має досить надійні та обґрунтовані сподівання. Якщо не дотримуються обов'язки, то вживаються санкції, а звідси поведінка індивіда в межах соціального інституту володіє великою передбачливістю, а діяльність соціальних інститутів – регулярністю самовідновлення.

По-третє, регулярність і самовідновлюваність більшості соціальних інститутів забезпечується також знеосібленістю вимог до того, хто включається в діяльність соціального інституту, а виконання певного кола обов'язків веде до поділу праці і професіоналізації, реалізації функцій та ін. Для виконання своїх функцій соціальний інститут має установи, в межах яких організується діяльність людей, здійснюється управління соціальними діями, зв'язками, контролюється їх діяльність та ін. Кожний соціальний інститут володіє необхідними засобами, ресурсами та ін. Так наприклад, соціальний інститут охорони здоров'я має такі установи: лікарні, поліклініки, профілакторії, санаторії, має свої органи управління, бо для діяльності системи охорони здоров'я потрібні ресурси (приміщення, медичне устаткування, кваліфікація лікарів та ін.).

Кожна з функцій знаходить конкретне відтворення в діяльності і своєрідності, в багатоманітних соціальних інститутах.

Інституалізовані соціальні зв'язки є **формальні і неформальні**. **Формальні соціальні** інститути мають спільну ознаку: взаємодії між суб'єктами здійснюються на основі формально застережених правил, законів, регламентів, положень та ін. Формальні соціальні інститути відіграють важливу роль у зміцненні суспільства. До формальних соціальних інститутів відносяться:

- економічні інститути- банки, виробничі установи;
- політичні інститути- парламент, міліція, уряд;
- виховні і культурні інститути- родина, інститут, навчальні заклади, школа, художні установи.

Неформальні соціальні інститути хоча і регламентуються в соціальних діях, зв'язках, але не оформлені законом та ін. Візьмемо інститут дружби: Йому властиво багато ознак соціального інституту, адже дружба – один із елементів,

що характеризує життя будь-якого суспільства, є обов'язковим, стійким явищем в житті людей. Регламентація в дружбі досить повна, чітка, часом навіть жорстка. Образа, суперечки, припинення дружніх зв'язків – своєрідність форми соціального контролю в інституті дружби. Та регламентація ніяк не оформлена у вигляді законів, адміністративних кодексів. У дружбі є ресурси (довір'я, симпатії, дії знайомства та ін.), але немає настанов. Дружба має чітке розмежування в тому числі від любові, взаємовідносин з колегами по службі, братніх відносин, але немає чіткого професійного статусу, прав, обов'язків та ін. Природно, неформальні соціальні інститути засновані на тісних особистих зв'язках, взаємних симпатіях безпосередньому спілкуванні, спільності дій, прагненні, почутті, інтересів. Соціальний інститут і соціальний контроль тут здійснюється з допомогою неформальних санкцій – моральних норм, звичаїв, традицій та ін.

Розвиток соціальних інститутів відбувається у двох основних варіантах. По-перше, виникають нові соціальні інститути. В сучасних умовах формування державності України створюються такі важливі соціальні інститути: фінанси, армія, дипломатія, соціальні інститути вищої освіти, науки та ін., що стають важливим фактором підвищення динамізму суспільства.

По-друге, розвиток, удосконалення уже сформованих соціальних інститутів. У сформованих соціальних інститутах є значно більша потенція різноманітності, спеціалізації зв'язків, функцій, установ. Так, в Україні з надр загальної судової системи розвивається конституційний суд, виділяється в самостійний – правоохоронний інститут слідства, в межах інституту охорони здоров'я має тенденцію стати самостійним соціальним інститутом наркологічна служба та ін. Виникнення соціального інституту робить обслуговуючий ним соціальний зв'язок незалежним, самостійним і рівноправним з іншими зв'язками. Важливе значення має перерегуляція інституалізації зв'язків. Зберігаючи соціальні інститути, основні учасники соціальних дій, зв'язків змінюють кардинально принципи регуляції. Так, зокрема, сталося з інститутом власності. Людей не влаштовує моральне, матеріальне, юридичне регулювання їх обов'язків і прав, пов'язаних з власністю. Якщо раніше громадяни України не володіли, не мали власності, але одержували право на гарантований мінімум рівня життя, то тепер багато хто хоче володіти, розпоряджатися власністю, ризикувати, мати шанс, жити заможнo і незалежно, вільно. Якщо ж відбувається накладення основних систем соціальних інститутів (економічних, політичних та ін.), то проводиться і перегляд основних систем цінностей, принципів регулювання та ін., але сам процес збою соціальних дій, зв'язків веде до небажаних наслідків, драматичних подій та ін. Суспільство – система соціальних інститутів, їх регулятори – постійно перебувають в процесі оновлення.

Отже, **інститут** – це своєрідна форма людської діяльності, заснованої на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролі за їхнім виконанням. Інституціональна діяльність здійснюється людьми, організованими в групи чи асоціації, де проведений поділ на статуси і ролі, відповідно до потреб даної соціальної групи чи суспільства в

цілому. Інститути, таким чином, підтримують соціальні структури і порядок у суспільстві.

Соціальні інститути відрізняються своїми функціональними якостями:

1) **Економіко-соціальні інститути** – власність, обмін, гроші, банки, господарські об'єднання різного типу – забезпечують усю сукупність виробництва і розподілу суспільного багатства, з'єднуючи разом з тим, економічне життя з іншими сферами соціального життя.

2) **Політичні інститути** – держава, партії, профспілки й іншого роду громадські організації, які переслідують політичні цілі, спрямовані на встановлення і підтримку визначеної форми політичної влади. Їхня сукупність складає політичну систему даного суспільства. Політичні інститути забезпечують відтворення і стійке збереження ідеологічних цінностей, стабілізують домінуючі в суспільстві соціально-класові структури.

3) **Соціокультурні і виховні інститути** ставлять метою освоєння і наступне відтворення культурних і соціальних цінностей, включення індивідів у визначену субкультуру, а також соціалізацію індивідів через засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки, і нарешті, захист визначених цінностей і норм.

4) **Нормативно-орієнтовані інститути морально-етичної орієнтації і регуляції поведінки індивідів.** Їх ціль - додати поведінці і мотивації моральну аргументацію, етичну основу. Ці інститути затверджують у співтоваристві імперативні загальнолюдські цінності, спеціальні кодекси й етику поведінки.

Нормативно-регламентовані інститути – визначають суспільно-соціальну регуляцію поведінки на основі норм, правил і розпоряджень, закріплених у юридичних і адміністративних актах. Обов'язковість норм забезпечується примусовою силою держави і системою відповідних санкцій.

5) **Церемоніально-символічні і ситуаційно-конвенціональні інститути.** Ці інститути засновані на більш-менш тривалому прийнятті конвенціональних (за договором) норм, їх офіційному і неофіційному закріпленні. Ці норми регулюють повсякденні контакти, різноманітні акти групового і меж групового поведінки. Вони визначають порядок і спосіб взаємного поведінки, регламентують методи передачі й обміну інформацією, вітання, звертання і т.д., регламент збір, засідань, діяльність якихось об'єднань.

Кожен соціальний інститут виконує специфічну функцію, їх сукупність формує загальні функції. Основоположними і найбільш значущими серед них є:

– **регулятивна функція** – полягає у регулюванні за допомогою норм, правил поведінки, санкцій дій індивідів у межах соціальних відносин (забезпечується виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки);

– **функція відтворення**, безперервності суспільних відносин – завдяки їй соціальний інститут транслює досвід, цінності, норми культури з покоління в покоління; соціальні інститути існують у всіх суспільствах і є частиною звичаїв народу;

– **інтегративна функція** – полягає у згуртуванні прагнень, дій, відносин індивідів, що в цілому забезпечує соціальну стабільність суспільства;

– **комунікативна функція** – спрямована на забезпечення зв'язків,

спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності.

Перелічені функції притаманні кожному інституту. Сім'я – наочний приклад такої багатосторонньої функціональності. Крім них, соціальні інститути можуть виконувати конкретні економічні, управлінські, політичні та інші функції, які бувають явними та латентними. Явні (формальні) функції зафіксовані в нормативних документах, усвідомлені й прийняті причетними до певного інституту людьми, підконтрольні суспільству. До явних функцій інституту освіти можна віднести набуття грамотності, професійну соціалізацію тощо. Латентні (приховані) функції є офіційно незаявленими, але насправді здійснюються. Латентною функцією інституту освіти є, наприклад, так звана “соціальна селекція”, що виявляється у закріпленні й досягненні через систему освіти (елітарні престижні вузи, які дають затребувану професійну кваліфікацію) соціальної нерівності. Інколи явні та латентні функції можуть збігатися, але за їх розбіжності виникає нестабільність, навіть дезорганізація суспільства.

Підтриманню функціональності соціального інституту сприяють:

- наявність соціальних норм, приписів, які регулюють поведінку людей;
- інтеграція інституту в соціальну систему суспільства, що забезпечує йому підтримку самого суспільства;
- можливість здійснювати соціальний контроль за дотриманням норм поведінки;
- наявність матеріальних засобів та умов для підтримки діяльності інституту.

Якщо цих умов не дотримуватися, соціальні інститути стануть дисфункціональними, у їх роботі виникнуть збої порушення, що може дестабілізувати суспільство. Серед найпоширеніших *дисфункцій* виділяють:

- невідповідність інституту конкретним потребам суспільства (нечіткість інституціональної діяльності);
- розмитість, невизначеність функцій, вироджування їх у символічні, неспрямовані на досягнення раціональних цілей;
- зниження авторитету соціального інституту в суспільстві;
- персоналізація діяльності інституту, яка означає, що він перестає діяти відповідно до об'єктивних потреб, змінює свої функції залежно від інтересів окремих людей, їх особистих рис.,

У сучасному українському суспільстві, яке переживає соціальну трансформацію, простежуються типові риси інституціональної кризи (дисфункції у діяльності основних соціальних інститутів). Так, дисфункції політичних інститутів проявляються у нездатності стабілізувати суспільне життя, працювати в інтересах більшості населення, беззаконні, криміналізації, корумпованості. Простежується тенденція зниження авторитету і недовіра до основних інститутів державної влади.

Соціологія з однаковим зацікавленням ставиться як до функціональної, так і дисфункціональної діяльності основних соціальних інститутів, оскільки стан інституціональної системи є важливим індикатором стабільності суспільства.